

kruppatamas_185_24

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

KRUPPA TAMÁS

A Jagellóktól a Szapolyaiakig

Két évtized a Magyar Királyság történetéből (1519–1541)

Szeged, 2024

kruppatamas_185_24

I. Tudománytörténeti előzmények és célkitűzés

Az értekezés tárgya a mohácsi csatát közvetlenül megelőző évektől Buda elfoglalásig terjedő időszak oszmán–magyar diplomáciatörténete. Ebben a vonatkozásban tudásunkat alapvetően máig Kosáry Domokos kismonográfiája határozza meg, de előzményként okvetlenül meg kell említenünk Fraknoi Vilmos szintén klasszikus művét, aki azonban szigorúan a Pápaság és a Magyar Királyság relációjában foglalkozott a kérdéses két évtizeddel. Újabban a magyar oszmanisták, Fodor Pál, Papp Sándor gazdagították többek közt új forrásokkal a korszak oszmán–magyar diplomáciai kapcsolataira vonatkozó tudásunkat, elsősorban oszmán nézőpontból tárgyalva ezt a viszonyt.

A magyar historiográfia máig érvényesnek elfogadott alaptézise szerint a középkori magyar állam bukásából elkerülhetetlenül és szükségszerűen következett, hogy a királyságra a balkáni országokhoz hasonló sors, az integráció várt az Oszmán Birodalom keretei között, amely ugyanakkor szintén balkáni mintákat követve nem egyszerre, ahogyan például az egyiptomi mameluk állammal történt, hanem több szakaszban valósult volna meg. A magyar társadalom ellenállása, valamint a Habsburg világbirodalom támogatása miatt ez a törekvés azonban csak részben valósulhatott meg. A felemás és félbe maradt oszmán berendezkedés „melléktermékként” hozta létre a közvetlen megszállás alá került területek mellett a vazallus Erdélyi Fejedelemséget.

1970-es években azonban körvonalazódott egy az események alternatív értelmezését felkínáló narratíva, amely az egyébként nem előzmények nélküli hipotézist markánsan megfogalmazó Perjés Gézához köthető. A szulejmáni ajánlat és az akciórádiusz tézise máig ható vitát generált, amelyben a bírálók cáfolatként az ún. szakaszos hódítás fentebb említett elméletét hangoztatták. Máig ez a két megközelítési mód adja a mohácsi csatát megelőző, és követő időszak oszmán–magyar kapcsolattörténetének az értelmezési keretét.

Az értekezés másfajta megközelítési módot választott, abból kiindulva, hogy a szemben álló felek alapvető célja, lépéseik motiválója nem a háború, amelyből a két fenti narratíva kiindul, hanem a béke volt, vagyis a felek lépéseit az határozta meg, hogy a számukra előnyös békét kényszeríthessék rá a másikra. Ezért a mű fő célkitűzése is az, hogy a Mohácsot megelőző és követő évtizedek eseményeinek elemzésével az eddigi megközelítésmódoktól egyforma távolságot tartva, ebből az új nézőpontból tárgyalva a

történetírást, de a laikusokat is foglalkoztató fő kérdéseket, vagyis hogy a mohácsi katasztrófát megelőző és követő időszakban, amikor eldőlt a királyság sorsa, volt-e és ha igen, mekkora mozgásteret a magyar diplomáciának, mi lehetett a történetben szereplő felek eredeti politikai célkitűzése, és hogy ezekből a szemben álló feleknek mennyit sikerült megvalósítani? Módosult-e az eredeti célkitűzés, és ha igen, akkor mennyiben? Az ezekre a kérdésekre adott hipotetikus válaszokat olyan elemek – az *adó* és az *átjáró* – köré csoportosítottam, amelyek részben egészen a század elejéig, részben egészen Mátyás király uralkodásáig visszamenően forrásszinten, jól dokumentálhatóan megragadhatók. Mohács után ezek már nem képezhették a politikai alkudozások alapját: a beköszöntő Szapolyai-éra legfontosabb kérdése a vazallitás *módja* volt. Más szóval a király(ság) státuszának meghatározása az oszmán hierarchiában, amely természetesen érintette legitimitáció kérdését is, amihez az *örökösödés* és az ország jövőbeli státuszának János utolsó éveiben jelentkező és egyre kínzóbbá váló problémája párosult.

II. Források és módszerek

A doktori mű forrásanyaga legnagyobb részben kiadott forrásokból áll, amelyeknek a legfontosabb elemei az 1526 előtti időszakból az oszmán–magyar békék, illetve béketervezetek, a velencei követek és pápai nunciosok, kisebb részben a Habsburg követek, illetve a francia követek jelentései. Kiemelt fontossággal bírnak még a pápáknak, illetve a pápákhoz írott levelek, valamint különösen a jánosi érát illetően a lengyel kancellária királyi könyvei. Ezeken a kutatást orientáló okmánytárakon kívül természetesen számos egyéb, a korszakról készült, de tematikáját, illetve az iratok provenienciáját tekintve az említettekhez képest kevésbé markánsan meghatározható iratgyűjteményt is felhasználtam. A vallatóra fogott forrásoknak tehát csak a kisebbik része kiadatlan, ráadásul ezek közé azokat az iratokat is beleszámítottam, amelyekről csupán regeszta áll a rendelkezésre. Fontosságuk miatt néhány itáliai kézirat- és levéltárból származó iratot az értekezés végén található Függelékbe is felvettem.

A történeti rekonstrukció a levéltári mellett a korszak elbeszélő forrásait, történeti irodalmát is minél nagyobb mértékben igyekszik hasznosítani, abból kiindulva, hogy a különböző típusú források végső soron egy és ugyanazon történeti valóság részesei és elbeszélői, következésképpen értelmezésüknél ugyanazok a kritériumok érvényesek, és

ugyanannak a módszertani eljárásnak a bevetését igénylik. A mohácsi csatához vezető út, a katasztrófa, és a csata utáni válságos időszak, a kettős királyság időszaka a 16. századi kortársakat, és az utánuk következő generációkat is élénken foglalkoztatták. A történeti emlékezet és hagyomány az utódok számára már kezdettől fogva az események különböző interpretációit hívták életre és adták tovább. De már az eseményekben résztvevő szereplők is, pártállásuktól, kultúrájuktól függően eleve másként emlékeztek vissza, ezért másféleképpen hagyományozták át ugyanazt a cselekménysort.

Az elemzett források a korabeli diplomácia működésének hű lenyomatai, amelynek megszakíthatatlan folyamatában és sokszor *ad hoc* jellegében az emberi tényező kiemelt szerephez jutott. Amiből magától értetődően következik egy további, mondhatni antropológiai szempont, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy a történelmi folyamatban részt vevő ember nem csupán megvalósult cselekedeteinek összessége, mivel az eseményeket formáló gondolatok maguk is tettek. A források elemzése során tehát megkülönböztetett figyelmet szenteltem a szereplők lépéseit meghatározó mozgatórugóknak, szándékoknak, amelyek több esetben jobban érthetőbbnek és követhetőbbnek bizonyultak az elbeszélő források alapján, amelyek sokszor jóval az események után születtek, mint egykorú levelek alapján. Az összevetés hasznosnak bizonyult, mivel a két forráscsoport több esetben kölcsönösen erősítette, hitelesítette a bennük foglalt állításokat.

III. Főbb eredmények

A munka az összefoglalást nem számítva öt nagy fejezetben tárgyalja a Magyar Királyság történetét az 1519–1541 közötti időszakban, és a fentebb említett eljárás alapján az eseményeknek az eddigiekhez képest eltérő, néha lényegesebben is eltérő rekonstrukciójára fogalmaz meg új javaslatot(ka)t.

I. Az I. fejezet alapvető tézisei a következők: a magyar kormányzat nagyon sokáig, egészen 1519-ig nem volt hajlandó lemondani az 1510 után elvesztett területekről, ugyanakkor a Porta már II. Bajezidtól kezdve a befolyási övezet kiterjesztésére, valamint arra törekedett, hogy Horvátországot, amelyen keresztül korábban a török csapatok többször is átvonultak, leválassa a Magyar Királyságról. Hivatkozási alapja a portyázások miatt elszenvedett károk kompenzációja volt, amelyet összekötöttek a Horvátországon át

Észak-Itália, valamint az osztrák területek irányában történő említett átvonulás engedélyezésével. Ehhez járult a kompenzáció formájában először Horvátország, később már a Magyar Királyság esetében felvetett adófizetés követelése. Ezek miatt elhúzódtak a béketárgyalások, amire jó példa az 1511. évi II. Ulászló által már ratifikált béke kútba esése. Végül Szelim szultán alatt került csak sor a szultán halála miatt egyébként tisztavirág életűnek bizonyuló megegyezésre. Az adó, a kompenzáció, és az átjáró kérdése tehát szoros összefüggésben voltak egymással, és Szelim utóda, Szülejmán Behrám csasz úján tulajdonképpen már nagyapjának és apjának az adót illető *régi* követeléseit újíttotta fel. Ezért ha ragaszkodunk a Perjés által kidolgozott ajánlat hipotéziséhez, akkor azt nem Szülejmánhoz, hanem inkább Szelimhez, sőt Bajezidhez kellene kötni. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ezek az oszmán próbálkozások nézetünk szerint nem álltak össze egy olyan koncepcióvá, amelyet Perjés ezeknek tulajdonít. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy e három szultán politikájában, és a magyarok (és horvátok) felé megfogalmazott követeléseiben nem tapasztalható diszkontinuitás. A megváltozott a nemzetközi politikai helyzetben Szülejmán apja ígéretéhez híven, aki már kilátásba helyezte a leszámolást a Magyar Királysággal, egy gyors és látványos győzelemmel akarta trónra léptét emlékezetessé tenni, ezért elődeitől eltérően ő már nem engedett az adó kérdésében.

A hipotézis alapján nemcsak a magyar kormány logikátlannak, dilettánsnak és felelőtlennek minősített lépései válnak érthetővé 1519 előtt és után, hanem az is, hogy a kudarcot magyar részről elhallgatták. A kormányzat bármennyire is hajlott volna a helyzet ismeretében az adófizetésre, bel- és külpolitikai okokból nem engedhette meg, hogy a szuverenitását érintő adófizetés kérdésében engedjen. Mivel Lajosnak nem volt utóda, apja pedig dinasztikus házassággal megpecsételt szerződést kötött a Habsburgokkal, az a veszély fenyegetett, hogy Európa leghatalmasabb dinasztiája megszerzi a Magyar Királyságot. A Porta ezért tartotta érvényben ajánlatát az 1521-es hadjárat és Belgrád eleste után is, amelyet a magyar kormányzat, a fentebb mondottak ellenére és az eddigi vélekedésekkel szemben komoly mérlegelés tárgyává tett. A diplomáciai csatornákat nyitva tartotta, amelyet Lajos lengyel rokonának, Zsigmond királynak az aktív támogatása tett lehetővé. Sőt, a nunciusi jelentésekből konkrét békefeltételek, illetve azok változásai is kirajzolódnak, ami azt bizonyítja, hogy Behrámtól a Porta felé a lengyeleken és a határvidéki török tisztviselőkön keresztül nyitva tartott diplomáciai csatornán folyamatos volt az információáramlás és valódi tárgyalások zajlottak. Ez az oka annak is, hogy megsemmisítő győzelme után Szülejmán miért akart továbbra is korábbi ajánlatát némileg

kruppatamas_185_24

módosítva gyorsan megegyezni a magyar királlyal, illetve hosszabb távra előre tekintve miért ragaszkodott a magyar király „önként” vállalt vazallitásához.

II. Az I. fejezetben mondottakból szervesen következik, hogy 1526 után a legfontosabb feladat a királyság új státuszának, pontosabban a vazallitásnak formájának meghatározása volt. Szapolyai János ezért szinte azonnal felvette a kapcsolatokat a Portával, amelynek köszönhetően valószínűleg már 1526 végén előzetes szóbeli egyezség született, amelynek keretében már ekkor dönthettek egy sztambuli követség elindításáról. A király tárgyalási alapja a már II. Lajosnak előkészített békeajánlat lehetett, amelynek fő elemeit Brodarics István ránk maradt levele alapján ismerjük: joggal feltételezhető, hogy a frissen megkoronázott Jánosnak hasonlót kínáltak fel, illetve hasonlót várt.

Mivel a Porta számára az volt a legfontosabb, hogy lezárja az 1520 óta fennálló béke nélküli állapotot, és a Habsburgok trónfoglalását megelőzendő gyorsan a trónra ültesse egy elfogadható jelöltet, a szultánnak szüksége volt Jánosra, ezért egy olyan szerződéslevél kiállítására is hajlandónak bizonyult, amely figyelembe vette a másik fél igényeit. Az egyezség legfontosabb pontja a béke és barátság kinyilvánítása volt, amelyet a Lajos számára megfogalmazott ajánlat is tartalmazott. Ezen felül benne lehetett még a saját törvények tiszteletben tartása, valamint az örök (15 év) béke.

Csak hogy az ország a kard jogán a szultáné lett, ezért oszmán felfogás szerint János szolga volt, akivel nem köthetett olyan szerződést, mint amilyent Lajossal készült kötni, aki vereségéig szuverén uralkodónak számított. De nemcsak Jánosnak, hanem a magyar rendeknek sem lett volna joga királyválasztáshoz, amelyet a szultán nem is ismert el. Ezért csak erős megszorítással nevezhető a diplomáciai misszió akkora sikernek, ahogyan Łaski beállította, akinek a narrációját átvette a történetírás; János számára ugyanis a sztambuli egyezség a kétségtelen siker ellenére egyúttal csapda is volt, amelyet a szultán állított. A szultánnal ellentétben ő két egyenrangú fél szerződésének tekintette a szövetséget, amelyről azonban 1529-ben kiderült, hogy Szülejmán az egyébként betű szerint a király élete végéig betartott egyezséget valójában szerződő partnerétől eltérő módon értelmezi. Az 1528 elején készült szerződéslevél nem maradt ránk, csak egy későbbi latin nyelvű irat, amely egybehangzó vélekedések szerint egy nem túlságosan jól sikerült hamisítvány, amely az ugyanekkor kiállított lengyel *ahdnáme* mintájára János kancelláriájában készült, aki az ellene hangoztatott vádak miatt, hogy tudniillik a szultán vazallusa lett, kényszerült erre a lépésre.

A kérdéssel kapcsolatban megfogalmazott új hipotézis szerint az eddig János király kancelláriája által hamisított tartott szerződéslevél valójában éppen fordítva, Ferdinánd

kancelláriájának, de valószínűbb, hogy egy az udvarával kapcsolatban álló anonim propagandistának a nem igazán jól sikerült műve, amelynek elkészítésére a mohácsi és budai találkozók, illetve ennek következtében Jánosnak a pápánál kieszközölt exkommunikációja – amely azonban a Szentszék előrelátása miatt nem lépett érvénybe – szolgáltattak ürügyet. Alapját, forrását azonban nem kizárólag a lengyel szerződéslevél, hanem a már a legalább 1528 májusa óta kiszivárgott Łaski-jelentés képezte. Ez utóbbit azért fontos hangsúlyozni, mert éppen ez az oka, hogy a szövegnek nem lehet János-párti személy a forrása. A jelentés ugyanis Jánost, a hamisítvány viszont a szultánt jelöli meg az oltalomba vétel alanyaként, ami teljesen ellent mond egymásnak. E mellett a szövegbe foglalt esküformulák is egyértelműen azt bizonyították, hogy nem a szokásos és az addigi oszmán–magyar szerződésekbe foglalt ígérő eskü (*iuramentum promissorium*), hanem vazallusi eskü (*homagium*) hangzott el. E kettő kizárja, hogy a hamisítás János pártjához lenne köthető. Ezt bizonyítja az is, hogy a birodalmi gyűléseken az őt támogató Habsburg ellenes bajoroknak, akik feltehetően ismerték a Łaski-jelentést, többszöri kérésükre sem küldte el az iratot, helyette azt állította, hogy a szultánnal egyenrangú felek közti baráti szerződést kötött, ezért az országot mindenféle hűbéri kötelezettség nélkül kapta vissza, Ferdinánd vádjai tehát nem igazak.

A szerződés, amelyre Łaski tanúsága szerint 1528-ban a szultán esküt tett, bilaterális lehetett (*instrumentum reciprocum*), amelyet egy évvel később az oszmanisztikai kutatás szerint egy unilaterális megállapodás (*berát*) követett volna, amely már tartalmazta az adófizetés kötelezettségét is, ami a gyakorlatban a vazallitás egy újabb, szorosabb fokozatát jelentette volna. Ez a közvetett bizonyítékok alapján feltételezett irat egyetlen új feltételt tartalmaz, az adófizetését, amely viszont szóba került már Łaski sztambuli tárgyalásain is. A szerződésekben testet öltött feltételek a Lajos és János közti kontinuitást, a zökkenőmentes és így a szultán és a magyarok számára is elfogadható uralkodó és dinasztiaaváltást fejezték ki, másrészt elhelyezték Jánost a vazallusi hierarchiában: mivel a muszlim világban bevett horizontális elrendezésű hatalmi struktúrában az egyén helyét a hatalom központjától való távolság határozta meg, János titulusa pedig 'király' volt, ami élete végéig nem is változott, ezért a hierarchiában elfoglalt helye sem változott. Az új hipotézis szerint ebből az következik, hogy mindkét irat egy és ugyanazon vazallitást fejezett ki, és nem kétféle függőséget rögzített.

A *berát*ban rögzített adófizetés oka valójában az új politikai helyzetben keresendő, amelyet a szultán ürügyként használt fel: Jánosnak elvesztett trónja visszaszerzését 1527 végén megígérte, 1529-ben teljesítette, amelyért cserébe, annak kompenzációjaként írásban

is rögzítették az adó fizetés kötelezettségét, amelyet egy évvel korábban Sztambulban Łaskinak még elengedtek. Az elveszett szerződéslevél bizonyosan nem tartalmazta az adófizetést, de *expressis verbis* azt sem rögzítette, hogy nem kell fizetni. Ezt használta ki Szülejmán, hogy az egyébként minden szolga (*kul*) számára kötelező adót (*haradzs*) legalább egyszeri, jelképes módon, János is megfizesse. Forrásaink arra is utalnak, hogy a keserű pirula (amelyhez a kézcsoók is járt) lenyelését a Szerémség, amelyre János családi okokból is igényt tartott, visszaadásának ígéretével édesítette meg.

III. A következő fejezet János utolsó éveivel és politikai örökségével foglalkozik. A király ezekben az években, bár ez igaz tulajdonképpen egész uralkodási idejére, szoros kapcsolatot ápolt Zsigmond lengyel királlyal, már csak a hajdani rokonság okán is, de politikai vonalvezetése is a Jagellók magyar királyságát vitte tovább. Ez mutatkozott meg Izabellával kötött házasságában, amelyben Zsigmond partnernek mutatkozott. Döntésében Habsburg-ellenes megfontolások is szerepet játszottak. És bár János halála után először a váradi béke végrehajtását szorgalmazta, néhány hónap elteltével teljes fordulatot hajtott végre, amelynek valószínűleg az volt az oka, hogy unokája megkapta a szerződéslevelet. A házassággal Zsigmond egyszerre mentette meg János trónját és tartotta ugyanakkor életben saját dinasztiajának a magyar trónhoz fűződő igényét. A lengyel magatartást nagymértékben segítette a pápai diplomácia, amelynek szintén az állt az érdekében, hogy Szapolyai dinasztiaát alapítson, még ha ezt oszmán vazallusként tette is meg. Ennek a ténynek a hangsúlyozása az eddigieknél sokkal jobban ráirányítja a figyelmet a lengyel királyságnak az ország életének irányításában a váradi békét követő kulcsfontosságú években játszott szerepére.

A váradi béke kitudódása veszélybe sodorta János uralmát, aki már attól tartott, hogy a trónját is elveszti. Ezt elkerülendő szavaztatta meg az ország rendjeivel a török adót, amelynek elküldését azonban halála megakadályozta, vagyis a király életében nem fizetett adót, bár erre a szultánnak ígéretet tett. Az adó kérdése nem választható el az örökösödéstől, János ugyanis attól tartott, hogy a váradi béke miatt Szülejmán nem fogja elismernie fiát a magyar trón örököséneként. Ezért döntött az ajándékkal (*extraordinaria*) együtt óriási összegre rúgó adó beküldéséről, amelynek nagyságrendje egyébként a fentebb idézett *beráiban* foglalt összeggel nagyságrendileg egyezni látszik.

IV. A IV. fejezet a János halála utáni időszak legfontosabb kérdését az örökösödését járja körül. A király utolsó, a Magyar Királyság jövőjét meghatározó lépése az volt, hogy fia örökösödéséért cserébe, ahogyan 1528-ban és 1529-ben is, újra felajánlotta az egész

kruppatamas_185_24

országot a szultánnak, aki némi habozás után elfogadta János ajánlatát, amivel elismerte és legitímálta a Szapolyai örökséget is, természetesen vazallus államként.

Ez a siker azonban már nem neki, hanem a testamentumos uraknak, főleg Fráter Györgynek volt köszönhető, aki meghiúsította Buda átjászását Ferdinándnak, és sikerült az örökösödést biztosító szerződéslevelet is kiállíttatnia. Erre azonban az eddigi szakirodalom állításával ellentétben, forrásokkal igazolhatóan nem októberben, hanem feltehetően már szeptemberben sor került, de visszatartották, és valószínűleg augusztusra antedatálták, még mielőtt kiderült, hogy az erdélyi vajdaságra szerződéslevelet kieszközölő, komoly belpolitikai bázissal nem rendelkező Majlád tulajdonképpen magától visszalépett. Ezért a Porta ejtette, és a csecsemő király helyzete megszilárdult.

Buda eleste azonban új helyzetet teremtett. Egy eddig ismeretlen velencei követjelentés lehetővé tette a Buda elfoglalását övező események az eddigiekhez képest eltérő, alternatív rekonstrukcióját. A forrás egy koronatanú, Rüsztlem nagyvezír tíz évvel az események után lejegyzett verzióját őrizte meg, amely az egyetlen első kézből származó beszámoló a Buda sorsát eldöntő díván tanácskozásokról.

1541-ben a dívánban helyet foglaló pasák egy része katonához illő radikális megoldásokat ajánlgatott: tiszta lap teremtését a magyar urak kiirtásával, vagyis azt a módszert, amit a Balkánon már bevetettek, illetve egy – nevezzük román típusú – vazallitást egy Sztambulban kinevelt uralkodóval (mivel a Gritti-féle megoldás nem igazán vált be) az ország élén. Rüsztlem pasa állítása szerint az utóbbi megoldás mellett érvelt, szemben az Istvánffy Miklós képviselte történeti hagyománnyal, amely szerint a pasa az enyhébb verziót, a trónörökös Magyarországon tartását támogatta. Sőt, ami nagyon fontos, de rendszeresen elsikkadó mozzanat, hogy Buda elfoglalását illető döntését Szülejmán már akkor és ott is ideiglenesként kommunikálta, kilátásba helyezve a magyar főváros visszaszolgáltatását a Buda alatti táborban örökbe fogadott fia nagykorúsága és megkoronázása esetén.

Szulejmán napokig habozott, ami nem csoda, hisz egy gordiuszi csomót kellett kibogoznia, amely három szálból állt: az első a váradi béke, vagyis János árulása, illetve az abból fakadó bizalomvesztés, a másik János halála, a harmadik János fiának megszületése, vagyis a trónöröklés kérdése. Mindegyik külön-külön is elég fejtörést okozott volna, csakhogy ez a három probléma időben egyszerre állt fenn, tehát megoldani is egyszerre kellett. A csomót Szulejmán nem kibogozta, hanem átvágta.

A szultán habozásának egyik forrása tehát minden bizonnyal bizalmának megrendülése volt. A magyarok ezt a politikai tőkét veszítették el. János halála után az

ország vezetői képtelenek voltak megfelelő garanciákat adni bizalmában megingott patrónusuknak. Ugyanakkor, ha a szultán akármelyik, a pasák által javasolt radikális megoldást választja, véglegesen elidegenítette volna a magyarokat magától, akikre azonban, éppen úgy, mint Bécsben székelő ellenségének, nagy szüksége volt. Ez a megfontolás volt az oka, hogy bár Szülejmán megtartotta a pénteki imát Budán, ami azt jelentette, hogy az iszlám területének nyilvánította a várat és a többi területet, a magyarok felé mégis azt kommunikálta, hogy a foglalás ideiglenes, és János Zsigmondnak vissza fogja adni a megszállt területeket. Ennek voltak a lenyomatai Rüsztém visszaemlékezése a szultán ígéretéről, az 1550-es *fermán*, illetve a szultán I. Zsigmond lengyel királynak írott eddig ismeretlen levele, amelyekben azt ígérte, hogy visszaállítja az eredeti, 1541. augusztus 29-e előtti állapotokat, amennyiben fogadott fia nagykorúvá válik és megkoronázzák. Jóllehet történetírásunk nem vette komolyan ezeket a szultáni megnyilatkozásokat, sőt az említett *fermánt* hamisítványnak tartja, Szülejmán tulajdonképpen *pro forma* mindig betartotta a magyarokkal kötött addigi (1528, 1540) egyezségeket. Ez esetben is erről van szó, hisz ígérete szerint az eredeti állapot (Buda visszaadása) visszaállítható a vazallitás adott keretei között – egy ilyen döntésben a *hutbe* sem akadály, amire lehet szerbiai példát (1444) hozni – feltéve, ha teljesülnek annak előfeltételei, azaz János Zsigmond nagykorúsága, királlyá választása és megkoronázása.

Ezt az ígéretet nyugodtan megtehetette, mivel a kiskorú János Zsigmondot nem koronázták meg a Szent Koronával, amikor pedig elérte a kívánt kort, már nem volt a birtokában, tehát a feltételeket nem teljesíthette. Ráadásul még ha két feltétel teljesült is volna, az 1540-ben elfogadott szerződés, amely az 1528. évi után egy újabb csapda volt, nem fogalmazott egyértelműen a Szapolyai-örökség területi kiterjedését illetően, amelyet lehetett az egész Magyar Királyság területeként értelmezni Buda fővárossal együtt, de lehetett úgy is érteni, hogy az az erdélyi vajdaságra és a közvetlen közelében elterülő területekre vonatkozik Buda nélkül. A szultánnak ezek a lépései a gyakran hangoztatott *istimelet, müdara* keretei között értelmezendők.

A magyarok azonban a szultánnal kötött szerződéseket másképpen értelmezték. Az ezzel kapcsolatban megfogalmazott tézis szerint Szülejmán nem egyszerűen megszállta, hanem minden józan számítás *ellenére* szállta meg az ország közepét. A geostratégiai megfontolásokon túl János Zsigmondnak volt egy érvényes *ahdnáméje* a Szerémség kivételével az egész országra, Buda elfoglalásával azonban, magyar szempontból legalábbis, megszegte adott szavát. Lépésének azonnali következményeként a magyarok is elveszítették az addig belé vetett bizalmat: a török szöszegése az *antiturcica* irodalom egyik

legfontosabb érve lett a török elleni háború igazolására, (ahogyan Fráter György lépése a váradi béke megszegésével az isteni büntetés exemplumává, valamint a törökkel megtartandó béke fő érvévé vált szintén keresztény oldalon).

A fejezet végén szereplő *exkursus* kitekintés az örökös, János Zsigmond korába, amely tisztázza, hogy az utód, János Zsigmond szerződéslevele olyan szerkesztmény, amelynek záró része az erdélyi rendek szabad fejedelmválasztási jogát rögzíti. Az iratot valószínűleg 1567 körül és nem 1665-ben készítették, ha úgy tetszik hamisították, és János *ahdnáméjéhez* hasonlóan valós elemeket tartalmaz, amelyhez felhasználták Szelim újonnan előkerült eddig ismeretlen *fermánját*. János Zsigmond *ahdnáméjának* jelentőségét az adja– és ezért láttam indokoltnak a fejezet beillesztését –, hogy az, apja szerződéséhez hasonlóan, amelyre minden erdélyi fejedelemnek adott későbbi *ahdnáme* hivatkozik, a hatalom folytonosságát jelképezte és biztosította, ott a Jagelló és a Szapolyai dinasztia, itt pedig a Szapolyaiak és immár az erdélyi rendek között, természetesen a Porta approvációja által. Ez a *fermán* nemcsak egy új szerződés új eleme, hanem a közjogi alapja az erdélyi rendek szabad választásának, amely egyúttal garantálta a fejedelemségnek a román vajdaságoknál magasabb státuszát az oszmán hatalmi hierarchiában, ennyiben megőrizve, átmentve valamennyit a János-féle vazallus Magyar Királyságból.

V. Az V. fejezet a korábbiakhoz szorosan kapcsolódva, de egy másik oldal felől közelítve azt próbálja bizonyítani, hogy az oszmán politikát pragmatikus szempontok irányították. A mohácsi katasztrófával és II. Lajos halálával tulajdonképpen elhárult az akadály, hogy a magyar elit rálépjen arra az útra, amelyre az 1510-es évek végétől, de különösen 1521-től, Belgrád elestétől a katonai helyzet rákényszerítette, és amit az egymást követő szultánok is ajánlottak: „béke” adófizetésért cserébe, azaz lemondás a szuverenitásról, amire azonban több okból kifolyólag nem került sor. Ám 1526 után elhárultak az akadályok, és a politika levonta a tanulságokat és feladta a szuverenitást. Emiatt az utód, János politikájában, az oszmán oldalhoz hasonlóan nincs diszkontinuitás, legfeljebb paradigmaváltás, mert számtalan forrással bizonyítható, hogy azt az utat, amelyre rálépett, már Mohács előtt is világosan látni lehetett. János és tábora reálpolitikusokként viselkedtek, mert a Habsburg ellenfél erőtlensége és más irányú lekötöttsége miatt attól tartottak, hogy az Oszmán Birodalom az egész országot bekebelezi. Ez az állítás akkor is érvényes, ha elfogadjuk a szakaszos hódítás doktrínáját.

A Szapolyai párt gyengesége, a trónörökös kiskorúsága és a Rüsztém pasa által emlegetett paktum azonban már önmagukban is indokolhatták, hogy Szülejmán végül 1541-ben megszállja az ország közepét: ezek a motívumok egyszerre jelentkeztek egy

másikkal, ami elhangzott már az 1541-es dívánban is, hogy tudniillik a királyság messze van, és a szultán számára teher folyton Magyarországra jönni. De Buda megszállásának a távolsággal való magyarázata nem ok, hanem csupán ürügy volt.

Ez utóbbi adat Perjés érvelésének egyik hangsúlyos elemét képezi az akciórádiusz és a szülejmáni ajánlat mellett, míg bírálói éppen fordítva, ebben látták az egyik bizonyítékát annak, hogy Szülejmán két sikertelen bécsi hadjáratl a háta mögött így próbálta a Habsburgok jelentette fenyegetést kiküszöbölni és életbe léptetni a hódítás második szakaszát. A geopolitikai meghatározottság alapján mindkét szembenálló nézet abból a feltételezésből indul ki, hogy az oszmán külpolitika kiforrott doktrínával rendelkezett, amelyhez szigorúan tartotta magát.

Mégis, mind ezek ellenére az 1520–1541 közötti években a Magyarországgal szemben követett a geopolitikai determinizmust felismerő oszmán politikát mégsem doktrínák irányították, hanem lépéseit a politikai ökonómia és a pragmatizmus szabták meg. Szülejmán ezeket követte egészen 1541. augusztus 29-ig, hiszen belátta, hogy az országot és Budát addig is minden látszat ellenére mégis csak a magyarok vitézségének felhasználásával sikerült megtartania Ferdinánddal szemben. Hogy mennyire nem eleve elrendelt módon, sémákban gondolkodott az oszmán vezetés, azt éppen a Buda alatt a dívánban kibontakozó vita bizonyítja.

A szultán végül mégis úgy döntött, hogy bár a magyarokra szüksége van, az ország középső részét a fővárossal együtt közvetlen ellenőrzése alá vonja. Ennek döntésnek lett az eredménye az Erdélyi Fejedelemség, amely a Szapolyai dinasztia, és támaszai, a lengyel és a pápai diplomácia nélkül az alávetettség alacsonyabb, a román vajdaságokéval megegyező szintjére süllyedt volna. Az új ország ugyanakkor egy örökké gyanakvással kezelt kliensállam formájában potenciális második frontot teremtett a birodalom oldalában, tálcán kínálva a megosztási és beavatkozási kísérleteket, amelyek újra és újra be is következtek. Ez volt tehát a Szapolyaiaknak és a magyaroknak adott igazi, végső ajánlat, a nekik szánt ajándék, Szülejmán békéje és politikai öröksége.

IV. A tárgyalt kérdéskörökben korábban közzétett publikációk

Bethlen Farkas, Erdély története, II. köt., szerk. Jankovics József, jegyz. Kruppa Tamás. Budapest 2002.

kruppatamas_185_24

1541. Mi és mennyi veszett Buda alatt? Tanulmányok Budapest múltjából XLII. „Buda oppugnata”: 1541 – Egy korszakhatár a magyar történelemben, szerk. B. Szabó János, Szvoboda Dománszky Gabriella, Budapest 2017, 61–76.

Az 1501. évi oszmánellenes velencei–magyar–pápai szövetség a velencei követjelentések fényében, Elsüllyedt Mohács. Újabb tanulmányok a mohácsi csatával kapcsolatos kutatások eredményeiről, szerk. Varga Szabolcs, Budapest 2023, 131–136.

Megjegyzések az 1501. évi magyar–velencei–pápai szövetség történetéhez. Egy oszmánellenes liga anatómiája, Gesta XXI (2023), 38–44.

Velence viharos vizeken (1499–1517), Világtörténet 11 [43.] (2021) 639–646.